

V. KRIMINOLOGIJA

TEORINĖS NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS PROBLEMOS

Prof. dr. Genovaitė Babachinaitė
Prof. habil. dr. Samuelis Kuklianskis

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas crimlogd@ltu.lt

Pateikta 2003 m. gegužės 23 d.

Parengta spausdinti 2003 m. spalio 17 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedros docentas dr. Ryšardas Burda ir šio fakulteto Kriminologijos katedros profesorė habil. dr. Jūratė Galinaitytė

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjamos teorinės nusikalstamumo problemos, aktualios Lietuvai pastarąjį dešimtmetį, t. y. visą pereinamąjį laikotarpį ir jam pasibaigus, kai rinkos ekonomika jau atkurta, o demokratinė santvarka pakankamai išsivysčiusi.

Straipsnyje aptarti ir įvertinti registruotos ir latentinės nusikalstamumo dalies pokyčiai. Dėl šių vertinimų stokos Lietuvoje nebuvo tinkamai pasirengta poveikiui į organizuotą nusikalstamumą, todėl iš sovietinės imperijos paveldėtas organizuotas nusikalstamumas pirmuosius penkerius nepriklausomybės metus reiškėsi labai agresyviai. Atgavus nepriklausomybę ir staigiai didėjant registruotam nusikalstamumui Lietuvoje buvo tęsiamos iš esmės tik prievartinės prevencijos tradicijos, paveldėtos iš autoritarinės valstybės, nors šalis jau kūrė demokratinę valstybę ir visuomenę. Prievartinė nusikalstamumo prevencija yra specialioji nusikalstamumo prevencija (pirminė, antrinė, tretinė ir t. t.), atliekama teisėsaugos institucijų. Tačiau prievartinė nusikalstamumo prevencija yra santykinai nedidelė nusikalstamumo prevencijos apskritai dalis. Kriminologiškai nepagrįsta vien tik teisėsaugos institucijoms užkrauti visą atsakomybę už nusikalstamumo prevencijos kokybę ir šios prevencijos mastą. Vakarų ir Šiaurės Europos demokratinėse šalyse jau daugelį metų stebima prievartinės nusikalstamumo prevencijos krizė, todėl šiose šalyse pastaraisiais dviem dešimtmečiais praktinė nusikalstamumo prevencija vykdoma skirtingais metodais ir būdais, tačiau siekiant kuo siauriau taikyti laisvės atėmimą kaip neefektyviausią ir brangiausią nusikalstamumo prevencijos būdą. Straipsnyje nusikalstamumo prevencijos problema nagrinėjama kompleksiskai, nusikaltimų prevencijos patirtį Lietuvoje lyginant su kitų Europos šalių padėtimi ir laimėjimais šioje srityje. Apžvelgiamos teorinės nusikalstamumo raidos Lietuvoje santykio su nusikaltimų prevencijos tendencijomis ir vertinimais problemos, teisėsaugos institucijų bei nevyriausybinų organizacijų prevencinės veiklos galimybės.

Straipsnyje aptariamas autorių strateginis siūlymas Lietuvoje išplėsti proaktyviosios nusikalstamumo prevencijos taikymą įtraukiant atskirus visuomenės narius, piliečių susivienijimus, valstybės institucijas, bet nesuteikiant minėtiems socialiniams subjektams privilegijuoto statuso, pažeidžiančio konstitucinį piliečių lygybės principą. Deja, policijos rėmėjai, visuomenės darbuotojai, piliečiai, atliekantys visuomeninę pareigą pagal šiuo metu galiojančius įstatymus, turi privilegijuotą statusą (beje, kaip autoritarinės valstybės relikta, nes autoritarizmo sąlygomis visuomeninės institucijos buvo valstybinės prievartos sistemos dalis) ir siekia naudoti prievartą prieš bendrapiliečius.

Nusikalstamumo bei jo prevencijos problema aktuali visoms valstybėms, visoms visuomenėms – nusikalstamumo apraiškos bei nusikalstamumo lygis čia neturi reikšmės. Tačiau kasdieniame nusikalstamumo prevencijos darbe, ypač pagrindžiant nusikalstamumo

prevencijos aktualumą, akcentuojama (sureikšminama) bendra kriminogeninė padėtis. Ypač jeigu ji yra gana sudėtinga, jeigu registruotas nusikalstamumas didėja. Susidaro įspūdis, kad jei kriminogeninė padėtis nebūtų sudėtinga, tai ir nusikalstamumo prevencijos problemos nebūtų svarbios. Ir Lietuvoje nusikalstamumo prevencijos problemų aktualumas ir būtinumas pirmiausia grindžiamas aukštu nusikalstamumo lygiu. Registruotas nusikalstamumas Lietuvoje nuo pokario pradžios iki šių dienų padidėjo maždaug šešis kartus. Tačiau reikia turėti galvoje, kad per šį laikotarpį keitėsi bendra socialinė padėtis. Šalis atgavo nepriklausomybę, atkūrė demokratinę respubliką, socialistinė ekonomika baigiama keisti rinkos ekonomika, o komandinis ūkis ir žmogaus valdymas – ūkio subjektų laisva ūkine veikla rinkos ekonomikos sąlygomis ir žmogaus (piliečio) demokratiniu statusu, leidžiančiu naudotis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, kurias žmogui garantuoja tarptautiniai dokumentai. Todėl reikia periodizuoti socialistinio laikotarpio nusikalstamumą ir nepriklausomos valstybės laikotarpio nusikalstamumą.

Socialistiniu laikotarpiu, nuo pokario ir rezistencijos sunaikinimo iki atgimimo 1988 m., t. y. maždaug per 30 metų, registruotas nusikalstamumas Lietuvoje padidėjo du kartus.

Pastarojo laikotarpio nusikalstamumas kokybiškai (ne tik kiekybiškai) skiriasi nuo socialistinio laikotarpio nusikalstamumo. Nepriklausomos valstybės gyvavimo laikotarpiu įvyko tradicinio¹ nusikalstamumo šuolis, atsirado santykinai naujų nusikalstamumo rūšių ir išryškėjo jų didėjimo tendencija. Per trumpą maždaug aštuonerių metų laikotarpį (1988–1995/96) registruotas nusikalstamumas padidėjo 3–3,5 karto. Toliau (iki 2000 m.) jis Lietuvoje vidutiniškai padidėdavo 3 proc. kasmet. 1999 m. buvo užregistruotas santykinis nusikalstamumo sumažėjimas (manome, dėl subjektyvių priežasčių), tačiau 2000 m. buvo užregistruota jau 6 proc. daugiau nusikaltimų negu 1999 m. Taigi iki 2000 m. išliko, kaip jau minėta, kasmetinio maždaug 3 proc. registruoto nusikalstamumo didėjimo tendencija. Panašios tendencijos, t. y. santykinai nedidelis nusikalstamumo didėjimas, būdingas Vidurio ir Vakarų Europos šalims. Taigi galime konstatuoti, kad pagal nusikalstamumo tendencijas mes jau esame demokratinės Europos valstybė. Nuo 2000 m. registruotas nusikalstamumas Lietuvoje turi mažėjimo tendenciją: per pastaruosius trejus metus registruotų nusikaltimų skaičius sumažėjo 12 proc. Taigi Lietuva dabar yra viena tarp nedaugelio Europos valstybių, kuriose registruotas nusikalstamumas mažėja [1, p. 289–290].

Be to, reikia įvertinti ir latentinę nusikalstamumo dalį. Nesant šio vertinimo, nerealiai vertinama ir kriminogeninė padėtis apskritai Lietuvoje. Pavyzdžiui, per vėlai susivokėme ir laiku neįvertinome esminių kriminogeninės padėties Lietuvoje pokyčių, todėl nebuvo tinkamai pasirengę veikti organizuotą nusikalstamumą arba net ir kovoti su juo (šiuo atveju žodis „kovoti“ labai tinkamas).

Lietuvoje kriminologinių problemų aktualumo negalime nuneigti, tačiau neteisinga manyti, kad jeigu registruotas nusikalstamumas nedidėtų, tai kriminologinė problematika, tarkime, nusikalstamumo prevencijos problema, nebūtų svarbi. Kriminologinių problemų nagrinėjimas ir jų sprendimo būdų paieška – visuomet aktualus dalykas, nesvarbu, kokia yra nusikalstamumo tendencijų raida, t. y. nusikalstamumas didėja ar mažėja. Tik nuosekliai nagrinėjant ir sprendžiant kriminologines problemas tikėtina, kad bus efektyviau sprendžiamos nusikalstamumo prevencijos problemos. Taigi kriminologinė problema yra permanentiškai aktuali, gali keistis tik aktualumo kryptingumas, t. y. gali būti išskiriami tam tikri jo akcentai.

Šiuolaikinei nusikalstamumo prevencijos problemos sprendimo versijai, vyraujančiai visuomenėje, būdingas požiūris, kad nusikalstamumo prevencija yra pirmiausia teisėsaugos institucijų pareiga. Taip pat manoma, kad tik teisėsaugos institucijų veiksmingas ir tinkamai organizuotas darbas iš esmės užtikrina nusikalstamumo prevencijos sėkmę šalyje. Ši nuomonė, nors ir plačiai paplitusi bei žiniasklaidos eskaluojama, kriminologiniu požiūriu atrodo klaidinga. Teisėsaugos institucijos Lietuvoje iš esmės atlieka prievartinės nusikalstamumo prevencijos darbą ir atsako už šio darbo kokybę. Taigi prievartinė nusikalstamumo prevencija iš esmės yra specialioji nusikalstamumo prevencija valstybiniu, socialiniu, skirtingų šalių

¹ Tradiciniu nusikalstamumu vadiname nusikaltimus asmeniui arba jo turtui, t. y. veikas, kurios istorijos raidoje skirtingose socialinėse sistemose buvo laikomos nusikaltimais.

regionų ir socialinių grupių lygiu, bet svarbiausia – poveikio konkretiems asmenims, t. y. individualiosios specialiosios prevencijos, lygiu. Šiuo požiūriu individualioji prievartinė prevencija taip pat gali būti santykinai suskaidyta į pirminę prievartinę prevenciją ir antrinę (trečinę ir t. t.) prievartinę prevenciją. O prievartinės prevencijos mastai Lietuvoje tikrai įspūdingi. Represinės prievartinės prevencijos vyravimą ir jo padarinius Lietuva paveldėjo iš sovietmečio. Vertindamas sovietinį laikotarpį prof. J. Bluvšteinas nurodo, kad, pačiais kukliausiais apskaičiavimais, per septintąjį ir aštuntąjį praėjusio amžiaus dešimtmetį įkalinimo įstaigose ilgesnį arba trumpesnį laiką yra buvę apie 150 tūkst. žmonių. Septintajame dešimtmetyje 60–70 proc. visų nuteistųjų Lietuvoje buvo nuteisti laisvės atėmimo bausme [2, p. 222].

Atgavus nepriklausomybę ir staigiai didėjant registruotam nusikalstamumui Lietuvoje ši sovietinės kilmės represinė prevencinė politika buvo tęsiama dabar jau demokratinę visuomenę kuriančios valstybės. Toliau daugėjo piliečių, nuteistų kalėti laisvės atėmimo ir kitose laisvės apribojimo įstaigose. Nuteistųjų skaičiaus didėjimas 0,5 karto lenkia užregistruotų nusikaltimus padariusių asmenų skaičiaus didėjimą, nes dar labiau sumažėjo galimybės nutraukti baudžiamąją bylą remiantis teisėtais pagrindais. Per pastarąjį dešimtmetį absoliutus nuteistųjų skaičius padidėjo 2,5 karto, o santykinė dalis asmenų, kurie buvo nuteisti realia laisvės atėmimo bausme, taip pat didėjo. Dabar Lietuva iš visų Europos ir kitų demokratiškosios šalies išsiskiria tuo, kad turi santykinai daugiausia nuteistųjų, nubaustų laisvės atėmimo bausme [3, p. 131–132]. Taigi prievartinės prevencijos srityje Lietuvos teisėsaugos institucijos atlieka didelį darbą, kuris yra jų prerogatyva. Kitas dalykas, kad visuomenės netenkina jų darbo efektyvumas.

Tačiau prievartinė nusikalstamumo prevencija yra santykinai nedidelė nusikalstamumo prevencijos apskritai dalis. Todėl kriminologiškai ir apskritai socialiai nepagrįsta užkrauti visą atsakomybę už nusikalstamumo prevencijos kokybę ir šios prevencijos mastą teisėsaugos institucijoms. Juo labiau kad pažangiose demokratinėse šalyse, ypač Skandinavijos, prievartinę nusikalstamumo prevenciją ir apskritai baudžiamąją justiciją yra ištikusi krizė [žr. 4]. Šiose šalyse per pastaruosius du dešimtmečius praktinė nusikalstamumo prevencija vykdoma įvairiais metodais ir būdais, tačiau siekiant išvengti laisvės atėmimo bausmės taikymo kaip paties neefektyviausio ir brangiausio nusikalstamumo prevencijos būdo. Demokratiškosios šalies visuomenėse žmogaus ir piliečio demokratiškosios teisių arba laisvių aktyvus įgyvendinimas bei pilietiškumo saviugda yra pagrindas kurtis nepriklausomoms nevyriausybinėms organizacijoms, valstybės remiamoms nevyriausybinėms organizacijoms, kurios atsiskaito ir atsako už valstybės lėšų efektyvų naudojimą, plėtotis individualiai piliečių veiklai saugant save, savo turtą ir visuomenės bei valstybės ginamas socialines vertybes. Be to, minėti socialiniai dariniai bei piliečiai dalyvauja savanoriškoje veikloje teikiant materialinę, moralinę, psichologinę ir dvasinę pagalbą teisę pažeidusiems piliečiams (ir ne tik savo šalių piliečiams) bei asmenims, kurie tapo teisės pažeidimų (tarp jų ir nusikaltimų) aukomis. Taigi šių šalių visuomenė nuolat sprendžia socialinius, taip pat ir nusikalstamus konfliktus tokiais būdais, kurie suteikia realią galimybę socialinį konfliktą išspręsti iš esmės, o ne tik reaguoti į jo padarinius. Tuo tarpu prievartinės nusikalstamumo prevencijos procese socialinis konfliktas lieka neišspręstas, o teisėsaugos institucijų veikla nukreipta į nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų padarinių užkardymą, o ne į šių padarinių priežasčių šalinimą.

Išsivysčiusios demokratijos šalių kriminologai nuolat tyrinėja visuomenės ir atskirų visuomenės bei valstybės darinių atliekamos nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos efektyvumą. Šiose turtingose šalyse dirba daug kriminologų, atliekančių kriminologinius mokslinius tyrimus, taip pat ir teisės pažeidimų prevencijos efektyvumo tyrimus [žr. 5]. Nepageidautinų padarinių socialinės prevencijos priemonės taikomas visuose žmogaus raidos etapuose siekiant sukurti tinkamas žmogaus asmenybės visapusiškos raidos sąlygas, išvengti kriminogeninių veiksnių arba bent sumažinti jų įtaką. Asmenybei turinčius įtakos kriminogeninius veiksnius stengiamasi šalinti tada, kai jie tiesiogiai veikia asmenybę skirtinguose amžiaus tarpsniuose: kūdikystėje, ikimokykliniame ir mokykliniame amžiuje, paauglystėje, jaunystėje, iki sukankant 18 metų (arba 21–25 metams) ir tolesniame žmogaus gyvenime. Nemažai socialinių ir valstybės darinių nusikaltimų prevenciją įgyvendina tarp suaugusių visuomenės narių pagal jų gyvenamąją vietą, pagal darbo vietą bei viešosiose vietose.

Kriminologiniai tyrimai rodo, kad efektyviausias poveikis nusikalstamumui yra nusikalstamumo priežasčių ankstyvoji prevencija, kai veikiamas ne žmogus (nesvarbu, vaikas ar suaugusysis), o tiesiogiai priežastys, kurios nuosekliai keletą metų (kartais ir visą žmogaus socialinės brandos laikotarpį, t. y. iki maždaug 30 metų amžiaus) formuoja antisocialinį, nusikalstamą asmenybės kryptingumą ir kartu tikimybę padaryti nusikaltimą [6]. Visos minėtos visuomenės pastangos veikti nusikalstamumo priežastis sudaro vadinamąją proaktyviąją prevenciją. Be to, užsienio demokratinėse šalyse gyventojai, saugodami savo pačių turtą gyvenamojoje teritorijoje, kuria saugios kaimynystės (stebėjimo) grupės, dirbančias tiesioginį nusikaltimų užkardymo darbą. Šiuo atveju jie kartu su teisėsaugos institucijomis atlieka ir reaktyvinę nusikaltimų prevenciją. Tik teisėsaugos institucijos, vykdydamos joms priskirtas funkcijas, tam tikrais atvejais gali naudoti prievartą, o gyventojų grupės, atlikdamos nusikaltimų užkardymo darbą, neturi jokių valdinių įgaliojimų, veikia nepažeisdamos žmogaus teisių, arba, kitaip sakant, naudojasi individo žmogaus teisėmis neįgydamos jokių privilegijų¹. Jeigu reikalinga prievarta, gyventojai informuoja policiją, tačiau patys prievartos naudoti neturi teisės.

Visos šalies visuomenės atskirų narių, piliečių susivienijimų (darinių) veikla, atskirų valstybės institucijų veikla siekiant spręsti socialines problemas ir sudaro veiksmingiausią proaktyviąją nusikaltimų prevenciją. Teisėsaugos institucijoms čia skiriamas kuklus vaidmuo. Tuo tarpu nusikaltimų užkardymo (reaktyviąją) prevenciją iš esmės atlieka teisėsaugos institucijos.

Proaktyviosios (arba bendrasocialinės) nusikalstamumo prevencijos subjektai šį darbą atlieka vykdydami įprastines savo funkcijas, t. y. dirbdami įprastą jiems priskirtą darbą. Šiuo darbu (jeigu jis tinkamai atliekamas) jie mažina nusikaltimų užkardymo darbo mastą ir taip palengvina teisėsaugos institucijoms atlikti reaktyviąją prevenciją, daro ją efektyvesnę.

Bendrasocialinėje prevencijoje, mažinant kriminogeninių veiksnių apimtį, svarbu valstybėje ir visuomenėje sukurti tinkamą suderintą socialinį ekonominį, kultūrinį dvasinį bei teisinį pagrindą, plėtoti nusikalstamumo prevencijos mokslo teorinius aspektus, kad būtų galima skirti daugiau lėšų bei materialinių išteklių specialiajai individualiajai nusikaltimų prevencijai.

Socialinėje ekonominėje srityje yra pakankamai išteklių, leidžiančių tenkinti būtiniausius gyventojų poreikius, įveikti skurdą, mažinti nedarbą, realiai garantuoti gamintojų, prekybininkų ir vartotojų interesų pusiausvyrą, kaupimo ir vartojimo pusiausvyrą; realiai garantuoti žmonėms galimybę pirmiausia iš legalios darbo veiklos tenkinti savo poreikius.

Kultūrinėje dvasinėje srityje svarbu ugdyti pagarbą žmogui, jo laisvai kūrybiškai raiškai kaip svarbiausiai demokratinės visuomenės vertybei, socialinę toleranciją, imunitetą blogiui bei nepakantumą korupcijai, teisinio nihilizmo apraiškoms.

Teisiniais pagrindais toliau turėtume tobulinti demokratinius santykius valstybėje ir visuomenėje, apsaugoti žmogų (jo gyvybinius bei teisėtus turtinius interesus), ne tik skelbti, bet ir garantuoti žmogaus lygybę prieš įstatymą be jokių kitus diskriminuojančių išlygų (pvz., kuriant tam tikras privilegijas, o ne galimybes, naikinančias piliečių diskriminaciją), derinti darbuotojų ir darbdavių interesus, mažinti ekonomiškai nepagrįstą ir pažeidžiančią žmogaus teises eksploataciją, kylančią iš valstybės, privataus asmens arba akcinės bendrovės, realiai įgyvendinti veiksmingą teisėsaugos veiklą valstybėje be ideologizuotų totalitarizmo apraiškų [7, p. 2].

Teisiškai minimaliai reguliuoti stambų, vidutinį ir smulkų verslą, žemdirbystės sritį, visas kitas žmogaus veiklos sritis, tačiau nustatyti optimalius mokesčius, muitus, kitas įmokas valstybei. Čia taip pat turi būti naudinga pusiausvyra, skatinanti valstybės ir visuomenės plėtrą.

Demokratinėje rinkos ekonomikos valstybėje totalitarizmo reliktai nepriimtini visose socialinio gyvenimo srityse. Be to, valstybės egzistencija, nacionalinis saugumas ir socialinė plėtra neįmanomi be šiuolaikinės nusikalstamumo prevencijos supratimo ir jos įgyvendinimo.

¹ Beje, pagal dar galiojančius Lietuvoje įstatymus piliečiai, savanoriškai dalyvaujantys teisės pažeidimų prevencijos darbe (pvz., policijos rėmėjai, visuomenės darbuotojai, piliečiai, atliekantys visuomeninę pareigą), turi privilegijuotą statusą, siekia naudoti prievartą prieš bendrapiliečius. Tai, mūsų supratimu, pažeidžia žmogaus teises.

Tačiau mūsų socialinio gyvenimo praktika rodo, kad nusikaltimų prevencijos subjektai (piliečiai, jų institucijos, valstybė ir jos institucijos) šiuolaikiniam nusikalstamumo prevencijos darbui kartais suteikia totalitarinėje visuomenėje buvusios komandinės nusikalstamumo prevencijos bruožus. Nusikalstamumo prevencija yra valstybės ir visuomenės socialinės politikos dalis ir turėtų būti veikama tokių pačių svertų kaip ir demokratinė socialinė politika apskritai.

Taigi valstybėje kuriant teisinius padarinius svarbu švelninti, kompensuoti nepageidautinus ūkinės socialinės veiklos (pvz. bankroto, nedarbo, skurdo) padarinius, mažinti patiriamą socialinę žalą, plėtoti valstybinį ir nevalstybinį socialinį draudimą, komercinį draudimą.

Nusikalstamumo prevencija grindžiama teisėtumo, pagrįstumo ir operatyvumo principais, trumpalaikių ir ilgalaikių tikslų derinimo būdu, taktinių ir strateginių tikslų derinimo būdu. Trumpalaikės priemonės negali būti rezultatyvios, reikalinga nuosekli socialinė ir individo lygmens prevencinė veikla siekiant strateginių nusikalstamumo paplitimo mažinimo tikslų.

Be abejo, kriminoginei padėčiai valstybėje ir visuomenėje yra būdingas dinamiškumas. Todėl kartais reikalingos „žaibiškai veikiančios“ operatyvinės priemonės, ypač tai svarbu organizuoto nusikalstamumo veiklos atžvilgiu. Tačiau, matyt, būtų netikslinga naudoti valstybės specialiai parengtų kovai su organizuotu nusikalstamumu darinių galimybes ir metodus kitų gyventojų grupių atžvilgiu, nes tai būtų neracionalu (tiek materialiniu, tiek ir kitais požiūriais). Pagaliau tai galėtų būti vertinama kaip pažeidžianti žmogaus teises veikla.

Nusikalstamumo prevencija (kaip jau minėta) yra valstybės socialinės politikos dalis. Socialinė politika konkretų savo turinį įgyja socialinio valdymo procese. Todėl ir nusikalstamumo prevencijai įgyvendinti priimtini socialinio valdymo metodai. Atkūrus nepriklausomybę totalitarinis visuomenės valdymas pradėtas keisti rinkos ekonomikos dėsniais grįsta ūkine subjektų veikla, demokratinio piliečio statusu, valstybei paliekant būtiniausias viešojo administravimo funkcijas. Privatus ūkis dirba pagal rinkos dėsnius ir siekia gauti didžiausią pelną. Jiems „žaisti“ individualiosios nusikalstamumo prevencijos žaidimą nenaudinga. Be abejo, privatus verslas kuria efektyviai veikiančią turto apsaugos sistemą, tačiau nėra suinteresuotas „perauklėti“ žmones, padariusius nusikaltimus arba kitus teisės pažeidimus. Taigi šiuolaikinėje Lietuvoje susiformavęs probleminių (pavadinimas santykinis) piliečių sluoksnis iš esmės neturi galimybių sukurti sau tam tikrą materialinį socializacijos (arba resocializacijos) pagrindą. Nevyriausybinė institucijų indėlis teikiant pagalbą šioms probleminiams piliečiams yra didelis, o kartais pagalba išreiškia ir pasiaukojimą, tačiau ši pagalba tik tam tikrą laikotarpį žmogui užtikrina egzistencines galimybes, bet ne tolesnę gyvenimo materialinio pagrindo perspektyvą. Valstybinės darbo biržos pastangos padėti sukurti garantuotą ilgalaikį ir perspektyvų materialinį pagrindą žmogui jį įdarbinant taip pat nėra veiksmingas, nes, pavyzdžiui, darbdaviai nenori įdarbinti grįžusių iš laisvės atėmimo (ar jos apribojimo) vietų asmenų. Netgi valstybės siūlomos tam tikros lengvatos nepadedą šią problemą spręsti efektyviai. Be abejo, ir, pavyzdžiui, Vakarų demokratinė šalių darbdaviai šiuo požiūriu yra išrankūs, tačiau Vakarų Europos ir ypač Šiaurės šalyse grįžusieji iš įkalinimo ir kitų laisvės apribojimo vietų asmenys įdarbinami valstybinėse įmonėse. Taigi valstybė pati sau padeda spręsti (ir, beje, gana veiksmingai) šią konkrečią individualiosios nusikalstamumo prevencijos problemą. Be to, Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse laisvės atėmimo terminai yra labai trumpi, palyginti su laisvės atėmimo terminais dabartinėje Lietuvoje. Todėl nusikaltę ir laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys nepraranda socialinių saitų normalioje visuomenėje, profesinės kvalifikacijos (jeigu ją yra įgiję) arba net ją įgyja laisvės atėmimo vietoje. Taigi Vakarų šalis taip pasiekė realaus nusikalstamumo paplitimo mažinimo, turi mažesnę tokio pobūdžio probleminių piliečių sluoksnį, todėl ir nusikalstamumo prevencijos pastangos jiems kainuoja santykinai pigiau. Tuo tarpu mes, vaizdžiai tariant, „geometrine progresija“ didiname probleminių gyventojų sluoksnį ir nesugebame padėti susikurti jiems bent jau nepriklausomą materialinį gyvenimo pagrindą. Taigi mes nuolat branginame nusikalstamumo prevencijos pastangas. Todėl net ir akivaizdūs Lietuvos socialinės politikos kitose gyvenimo srityse rezultatai nesukuria to kompleksinio socialinio gyvenimo pagerėjimo, dėl to „socialinės žirkklės“, t. y. atotrūkis tarp neturtingųjų ir turtingųjų gyventojų sluoksnių, Lietuvoje nemažėja. Tačiau, matyt, integruodamiesi į Europos Sąjungą turėtume siekti vidutinių Europos rodiklių šioje srityje,

kitaip didžioji dauguma Lietuvos gyventojų gali likti skurdžiausiu ir todėl pažeidžiamiausiu bei labiausiai eksploatuojamu Europos sluoksniu.

Kriminologijos mokslo Lietuvoje raida taip pat labai prisidėtų prie efektyvaus nusikalstamumo prevencijos problemų teorinio ir praktinio lygmens sprendimo. Tiesa, per nepriklausomybės metus Lietuvoje parengta nemažai kriminologų (ypač Lietuvos teisės universitete), bet net ir padidėjusių Lietuvos kriminologų „gretų“ vos užtenka kriminologijos studijoms Lietuvos aukštosiose mokyklose užtikrinti, tačiau trūksta socialinės kriminogeninės padėties šalyje kriminologiniams ir viktimologiniams tyrimams atlikti tokios apimties, kokia yra būdinga Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse. Pavyzdžiui, Norvegijoje, kur gyvena tiek pat žmonių, kiek ir Lietuvoje, nusikalstamumo lygis daug mažesnis negu Lietuvoje, tačiau ši šalis turi apie 100 mokslininkų kriminologų, kurie iš esmės dirba tik mokslo tiriamąjį darbą. Tuo tarpu Lietuvos mokslininkai, turėdami daug kartų didesnį negu Vakarų Europos šalyse pedagoginį krūvį, net ir intensyviai dirbdami, taip pat ir mokslo tiriamąjį darbą, negali aprėpti kriminologinės problematikos aktualijų. Be to, prieš atkuriant nepriklausomybę kriminologinių žinių teisininko kvalifikacijos srityje apimtis ir kokybė buvo nepakankama, todėl ir dabartiniai teisininkai, dirbantys įvairiose valstybinės valdžios ir valdymo institucijose, teismų institucijose nepajėgia suvokti (o kartu ir efektyviai formuoti bei valdyti) kompleksinės kriminologinės žinios pagrįstos socialinės politikos apskritai ir baudžiamosios bei penitencinės politikos, kaip socialinės politikos dalies, problematikos, kriminologinių problemų socialinės kainos. Todėl visuomenė ir valstybė kriminologines, taip pat ir nusikalstamumo prevencijos, problemas sprendžia neefektyviai. Už šį neefektyvumą mokame didelę socialinę kainą, o socialinė visuomenės ir valstybės plėtra vyksta daug lėčiau negu valstybės ir visuomenės objektyvios galimybės leistų.

Išvados

1. Pereinamajam laikotarpiui būdinga nusikalstamumo raida Lietuvoje baigėsi maždaug 1995–1996 m. Iki 2000 m. registruoto nusikalstamumo Lietuvoje raida buvo panaši į daugumos Vakarų Europos šalių nusikalstamumo raidą. Po 2000 m. registruotas nusikalstamumas Lietuvoje mažėja: per pastaruosius trejus metus registruotų nusikaltimų skaičius sumažėjo 12 proc. Taigi Lietuva dabar yra viena tarp nedaugelio Europos valstybių, kuriose registruotas nusikalstamumas mažėja.

2. Visuomenėje paplitęs požiūris, kad nusikalstamumo prevencija yra pirmiausia teisėsaugos institucijų pareiga, nors ir plačiai paplitęs bei žiniasklaidos eskaluojamas, kriminologiniu požiūriu atrodo klaidingas.

3. Teisėsaugos institucijos iš esmės atlieka prievartinę nusikalstamumo prevenciją, kurios mastas Lietuvoje įspūdingas. Tačiau prievartinės nusikalstamumo prevencijos procese socialinis konfliktas lieka neišspręstas, o tik atidedama tolesnė jo raiška. Tuo tarpu teisėsaugos institucijų veikla nukreipta į nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų padarinių užkardymą, o ne į priežasčių, kurios šiuos padarinius sukūrė, šalinimą. Šios krypties nusikaltimų prevencija kitaip dar vadinama reaktyviaja prevencija.

4. Visuomenės pastangos veikti nusikalstamumo priežastis sudaro vadinamąją proaktyviąją prevenciją. Visos šalies visuomenės atskirų narių, piliečių susivienijimų (darinių) veikla, įvairių valstybės institucijų veikla siekiant efektyviai spręsti socialines problemas ir sudaro veiksmingiausią proaktyviąją nusikaltimų prevenciją.

Savo ruožtu nusikalstamumo prevencija apskritai (tiek prievartinė, tiek ir proaktyvioji) yra valstybės socialinės politikos dalis. Demokratinės Europos šalys, ypač Skandinavijos bei kitos Šiaurės šalys, sugebėjo (ir sugeba) kurti veiksmingą socialinę politiką, todėl nusikalstamumo prevencija šiose šalyse turi santykinai mažesnę socialinę kainą negu Lietuvoje.

LITERATŪRA

1. **Justickis V.** Kriminologija. 1 dalis. – Vilnius, 2001.
2. **Kriminologija** (atsak. red. prof. J. Bluvšteinas). – Vilnius, 1994.
3. **Babachinaitė G.** Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumas // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 2000. T. 15 (7).
4. **Christie N.** Limits to pain. – Oxford, Martin Robertson, 1992.
5. **Грэхэм Д, Беннет Т.** Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке. – Helsinki, HEUNI, 1995.
6. **Sherman L. W., Gartin P. R. and Buerger M. E.** Hot spots of predatory crime: routine activities and the Criminology of place // Criminology. 1989. Vol. 27. No. 1.
7. **Kuklianskis S.** Kovos su nusikalstamumu Lietuvoje koncepcija. – Vilnius, 1989.

Theoretical Problems Of Crime Prevention

***Prof. Dr. Genovaitė Babachinaitė
Prof. Habil. Dr. Samuelis Kuklianskis***

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article deals with the crime problems, that have been important to Lithuania during the last decade, i.e. throughout the transitional period and beyond it, when the market economy had been restored, and the democratic system had been more or less developed.

The article also discusses and evaluates the changes in the registered and latent crimes. Due to the lack of the evaluation of the kind, there was no proper preparation for combating organized crime in Lithuania. On the basis of it, the organised crime, inherited from the Soviet empire, expressed itself rather aggressively during the first five years. After the restoration of independence, and with a sudden increase of numbers in registered crime, essentially only the traditions of violent prevention, inherited from the authoritarian state existed, even though the country was already underway of creating a democratic state and society. The violent prevention of crime is a special crime prevention (primary, secondary, third etc.) that is carried out by the law enforcement institutions. However, the violent prevention of crime makes up relatively small part of the general prevention. It is not criminologically grounded to leave all responsibility for the quality and volume of crime prevention solely to the law enforcement institutions. In the countries of West and North Europe, the crisis of the violent prevention of crime had been observed for many years already. For this reason, the countries for the last two decades have implemented practical prevention of crime by applying different methods and means, but trying to reduce imprisonment as the least effective and the most expensive way of crime prevention.

The article analyses the problems of crime prevention in a complex way, by opposing the experience of crime prevention in Lithuania to the situation and achievements in other European countries. The relation between theoretical crime development in Lithuania with the tendencies and evaluation of crime prevention, as well as the prevention possibilities at the law enforcement institutions and non-governmental organizations is reviewed.

The article discusses the strategic idea suggested by the authors to increase the application of pro-active crime prevention by involving separate members of society, citizen unions, public institutions, but without granting the privileged status to the above-mentioned, which would violate the constitutional principal of citizen equality. Unfortunately, the supporters of the police, public employees, and citizens, performing the public duty have the privileged status according to the existing legislation (this, by the way, has remained as a relic of the authoritarian state, since public institutions under the authoritarian regime was a part of the public violence system) and tries to use violence against the fellow citizens.

